

LETO

Leto jabolk
 leto mušic
 leto rži

Leto, ko je umrl oče
 leto, ko je prišel zet
 leto, ko je zima v maju

Leto pred zadnjo vojno
 leto pred najinim srečanjem
 leto pred tistim letom

Leto po tem si odšla
 leto po tem so lastovke zakasnile
 leto po tem so reke prestopile

Leto najino

STARI IN NOVI POGLEDI NA SLOVENSKO SLOVSTVO I PREVREDNOTENJE SREDNJEGA VEKA

Janko Kos

O pojavu, ki ga na tem mestu imenujemo prevrednotenje slovenskega srednjeveškega slovstva, se dá razpravljati vsaj ob treh slovstvenozgodovinskih knjigah, ki so izšle zadnje čase. To so Antona Slodnjaka *Slovensko slovstvo*, Jožeta Pogačnika *Zgodovina slovenskega slovstva* (1. del) in zbornik razprav o Brižinskih spomenikih.¹ Vsa tri dela so izšla v istem letu. Morda prav zato ponujajo toliko bolj otipljivo vtis, da je v vseh treh knjigah opaziti skupno, čeprav v različne smeri naravnano prizadevanje, kako slovenskemu slovstvu v srednjem veku podeliti nov pomen, ugled in ceno. Da takšno prizadevanje vsaj malo, včasih pa kar precej spreminja podobo srednjeveškega slovstva, kakršne smo navajeni iz standardnih del nekoliko starejše slovstvene zgodovine, se razume samo po sebi. Kaže se v razdelitvi in poimenovanju slovstvenega

¹ Anton Slodnjak, *Slovensko slovstvo*, Ljubljana 1968; Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva I*, Maribor 1968; Freisinger *Denkmäler — Brižinski spomeniki — Monumenta frisingensia*, München 1968.

gradiva, ki sodi v okvir srednjega veka; v zunanjem obsegu obravnave, ki mu jo posvečajo posamezni pisci, v vidikih, s katerih ga presojuje; nazadnje pa še v vrednostnih sodbah o njegovem idejnem, formalnem in celó estetskemu pomenu.

Res je seveda, da se dela, v katerih opazimo prizadevanje prevrednotiti slovensko srednjeveško slovstvo, med sabo razlikujejo prav v naštetih rečeh: obsežnost razpravljanja o srednjem veku je že na zunaj neenaka, pa tudi vidiki, s katerih ga presojuje in ocenjujejo, so kar se da različni. Toda te razločke lahko odkrije šele natančnejši pregled teh slovstvenozgodovinskih del. Že na prvi pogled je pa videti predvsem tisto, kar jim je skupno; in to je pač prizadevanje preseči okvire, znotraj katerih se je slovensko srednjeveško slovstvo kazalo tradicionalni literarni zgodovini.

Da je tako, ne moremo tajiti, brž ko pregledamo vidike, s katerih je obravnavalo srednji vek starejše slovstveno zgodovinopisje, ki se je opiralo na ustaljeno znanstveno tradicijo in je zato ostajalo zadržano do vseh pretiranih, še nepreizkušenih novosti. Lahko bi segli v predvojno literarno zgodovino in za primer pokazali na Kidričevo *Zgodovino slovenskega slovstva* (Od začetkov do Zoisove smrti), kjer nosi poglavje o srednjeveškem slovstvu več kot značilen naslov »Stoletje beležk brez literarne tradicije«.² Vendar bo za primerjavo z novimi prizadevanji po prevrednotenju srednjega veka koristneje služila kar največja povojna literarnozgodovinska izdaja, *Zgodovina slovenskega slovstva*, ki je v več knjigah izšla pri Slovenski matici. V prvi knjigi najdemo med drugim tudi obravnavo slovenskega slovstva v srednjem veku.³ Seveda je že na prvi pogled opaziti, da se ta pojem v knjigi sploh ne pojavi kot naslov posebne obravnave. Smeli bi celo trditi, da slovensko srednjeveško slovstvo z vidika, s katerega ga knjiga obravnava, sploh ne obstaja kot zaokrožena, časovno enotna, v sebi povezana in zato svojevrstna celota, pač pa samo kot gradivo, ki se ga dá obravnavati v različnih zvezah, pod različnimi naslovi in z raznovrstnih vidikov. Zato razpravlja knjiga o gradivu, ki spada v srednji vek, kar v dveh različnih poglavjih.

Najprej v poglavju »Ljudsko slovstvo«, kjer se vsaj del obravnave ukvarja z ljudskim slovstvom v srednjem veku, in sicer deloma s historičnega gledišča, tako da postaneta dobro vidni tudi časovna določenost in povezanost gradiva s splošnim značajem srednjeveške dobe. Kljub temu bomo morali priznati, da v poglavju bolj od historičnega stališča prevladuje sistematično teoretski vidik, ki mu je predvsem do tega, da bi prikazal posebnosti ljudskega slovstva, njegovih zvrsti in razvojnih zakonov v primeri s tako imenovanim »umetnim« slovstvom. Da s tem stopa v ozadje srednjeveški značaj ljudskega slovstva, v ospredje pa njegov splošno ljudski, tradicionalni in že kar nadčasovni značaj, se razume samo po sebi. Zato bi smeli trditi, da tak način obravnave ločuje ljudsko slovstvo ne samo od »umetnega«, ampak predvsem od historičnega okvira, v katerem je nastalo. Najbrž se ne bomo zmotili, če bomo imeli takšno ločevanje vsaj deloma še za posledico starejšega romantičnega pojmovanja, po katerem je bilo ljudsko ali narodno slovstvo nekaj bistveno različnega od »umetnega« slovstva

² France Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva — od začetkov do Zoisove smrti*, Ljubljana 1929—1938, str. 5—19.

³ *Zgodovina slovenskega slovstva*, I. Do začetkov romantike, Ljubljana 1956.

izobražencev; med drugim tudi v tem smislu, da se »umetno« slovstvo razvija v tesnem stiku s historičnimi, socialnimi in kulturnimi premenami prostora in časa, ljudsko slovstvo pa živi v zaprtem, od vsega preveč časovnega odmaknjenem in samostojnem svetu svoje lastne tradicije. Prav takšno pojmovanje pa je tako s stališča slovenske slovstvene vede kot svetovne literarne zgodovine najbrž že preteklo. Za slovensko ljudsko slovstvo je Ivan Grafenauer že leta 1952 v svoji razpravi »Narodno pesništvo« napravil očrt zgodovinskega razvoja in ga s tem iztrgal na videz brezčasnemu svetu tradicije.⁴ Za evropsko literarno zgodovino pa so že več desetletij značilni naporu utemeljiti zveze med ljudskim in »umetnim« slovstvom, pri čemer se neredko pokaže, da je tisto, kar velja za čisto ljudsko tradicijo, nastalo v tesnih zvezah s socialnim okoljem »umetnega« slovstva. Omenimo naj le problematiko okoli francoskih narodnih epov, zbranih v skupini »chansons de geste«, ki so jih različne znanstvene teze povezale z okoljem izobraženih duhovniških ali meniških piscev.⁵

Zgodovina slovenskega slovstva se nato v poglavju »Pismenstvo« ukvarja še s tako imenovanimi spomeniki slovenskega srednjega veka, se pravi s srednjeveškim cerkvenim slovstvom, kolikor je bilo zapisano in v teh zapiskih ohranjeno. Seveda je že na prvi pogled očitno, da to pismenstvo še ni vsa slovenska srednjeveška literatura, saj spada vanjo tudi ljudsko slovstvo te dobe. Vendar pojem »pismenstvo« ne zajame niti celotnega srednjeveškega cerkvenega slovstva, ki je bilo v precejšnji meri tudi ustno. Od razprav Ivana Grafenauerja o srednjeveških cerkvenih pesmih naprej je postalo jasno, da so bile prav te pesmi, ki jih je ohranjala morda samo ustna raba, važen, če ne celo glavni del slovenske srednjeveške cerkvene književnosti; to se je izkazalo ponovno v zadnjih letih, ko je v knjigi Marijana Smolika *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi* celotna problematika, deloma na osnovi novejših razprav Zmage Kumer, dobila že bolj zaokroženo podobo.⁶ *Zgodovina slovenskega slovstva* upošteva sicer tudi srednjeveške cerkvene pesmi, vendar jih obravnava kar pod skupnim naslovom »Pismenstvo«; to kaže, da sama terminologija že ne ustreza več gradivu, saj v tem primeru večidel ne gre za pisane spomenike, ampak za ustno tradicijo. Poleg tega jim pa posveča precej manj prostora kot ohranjenim zapisom splošne spovedi, pridige o grehu in pokori ter najvažnejših molitev, čeprav so srednjeveške cerkvene pesmi po vsebini in obliki prav toliko, če ne morda še bolj zanimive od zapisanega gradiva. Tako se že v zunanji razdelitvi in poimenovanju snovi kaže nekakšna nelogičnost; ohranja se tradicionalni pojem »pismenstvo«, čeprav slovstveno gradivo sega čezenj in ga nikakor ni več mogoče spraviti v njegov okvir. Sicer je pa to ugotovil že eden od piscev poglavja o »pismenstvu«, saj se je na koncu obravnave zavestno spoprijel s problemom in odkrito zastavil vprašanje o upravičenosti na stari način pojmovanega »pismenstva«, ki naj bi predstavljalo srednjeveško slovstvo v celoti, ko pa je vendar najvažnejši del te književnosti bilo prav ustno ljudsko slovstvo. Od tod piščeva ugotov-

⁴ Ivan Grafenauer, *Narodno pesništvo* (Narodopisje Slovencev, II. del, Ljubljana 1952).

⁵ Gl. razprave Josepha Bédiera, Roberta Fawtierja, Edmonda Farala, Emila Mireauxa, Itala Siciliana, Pierra Le Gentila iz let 1912—1955.

⁶ Marijan Smolik, *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi* (Od začetkov do konca 18. stoletja), inavguralna disertacija, Ljubljana 1963.

vitev: »Saj so bila prav ta zadnja stoletja srednjega veka od 12. stoletja naprej za ljudsko pesem najbolj plodna. Tako je najpomembnejši avtor teh prvih časov našega slovstva slovensko ljudstvo s svojimi danes brezimnimi pevci.«⁷

Iz citirane misli je videti, da je že v okviru tradicionalne slovstvene zgodovine dozorelo spoznanje o potrebi drugače zastavljenega in z drugih vidikov zasnovanega, predvsem pa enotnejšega obravnavanja srednjega veka. Toda za zdaj so izvršitev tega spoznanja zavrle še zunanje okoliščine, morda predvsem uredniške narave, in povzročile, da ni bilo mogoče združiti v enoten, z enega samega vidika zasnovan pregled ustnega ljudskega slovstva in deloma zapisane, deloma pa ustne cerkvene književnosti, oboje zajeto v enoten pojem slovstva v srednjem veku. Zato je morala obravnava ostati pri strogi ločitvi med ljudskim slovstvom in pa »pismenstvom«, tj. zapisano cerkveno književnostjo, in sicer tako, da je formalno videla glavno gradivo srednjeveškega slovstva še zmeraj v zapisani cerkveni književnosti, kolikor je je pač bilo, vsebinsko pa je že priznavala, da sestavlja središče slovenskega srednjeveškega slovstva vendarle ljudsko slovstvo, kolikor je nastajalo in se razvijalo v okviru srednjega veka. Vsaj deloma je na takšno ločeno obravnavo vplivala seveda še tradicija, segajoča nazaj k romantični slovstveni zgodovini in romantičnemu narodopisju, ki sta načeloma razglašala razloček med ljudskim in »umetnim« slovstvom, pri tem pa ljudsko slovstvo povezovala predvsem z mitologijo in ga docela ločevala od slovstvenega ustvarjanja izobraženskih plasti. Vendar je tudi zdaj potrebno opomniti, da je prav v *Zgodovini slovenskega slovstva*, v poglavju o ljudskem slovstvu, dovolj namigov na nezadostnost mitoloških teorij za doumevanje ljudskega pesništva, tako da se tudi s te strani kažejo modernejši vidiki, ki gredo ne le naprej od Jakoba Kelemine, ampak tudi od Ivana Grafenauerja.⁸

Po vsem tem je upravičena ugotovitev, da je prizadevanje obravnavati slovensko srednjeveško slovstvo z novih vidikov — prizadevanje, ki ga opazimo v treh spisih z letnico 1968 — predvsem logična posledica stanja v sami slovstveni zgodovini. Ta posledica je opazna zlasti v Slodnjakovem novem pregledu *Slovensko slovstvo*. Na straneh te obsežne knjige je že izpeljana ideja, ki jo je eden od piscev »pismenstva« v Matičini *Zgodovini slovenskega slovstva* že jasno premislil — da je namreč ljudsko slovstvo sestavni del, morda celo najvažnejši, srednjeveškega slovstva na Slovenskem in da ga bo torej potrebno obravnavati hkrati s cerkvenim slovstvom, da bi se iz obojega izkazala časovno enotna, historično določena in povezana celota srednjeveškega besednega ustvarjanja. Tej nujnosti je pisec *Slovenskega slovstva* zdaj kolikor mogoče ustregel. V več poglavjih svojega pregleda je razvrstil cerkveno pismenstvo in ustno ljudsko slovstvo drugo ob drugem ali že kar vzporedno, pač v skladu s potekom srednjega veka, da bi se ta pokazal slovstveno čimbolj enoten. V prvem poglavju je obdelal »predkrščansko ustno pesništvo«, tj. praslvensko pesništvo in pripovedništvo, kolikor o njem lahko ugibamo oziroma kolikor se je motivov te kulturne stopnje ohranilo v poznejšem ljudskem pesništvu. Drugo poglavje,

⁷ Zgodovina slovenskega slovstva I, Ljubljana 1956, str. 183.

⁸ Jakob Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Celje 1930, predgovor.

ki naj obseže čas od pokristjanjenja pa tja do leta 1300, je posvečeno »začetkom krščanskega pismenstva v slovenskem jeziku« in pa »nadaljnji usodi ustnega pesništva« — tu obravnava predvsem *Brižinske spomenike* in pa najboljše tekste slovenske visokosrednjeveške ljudske pesmi (*Lepa Vida, Zarika in Sončica, Desetnica, Rošlin in Verjanko*). Tretje poglavje govori o »slovenskem pismenstvu in ustnem pesništvu v poznem srednjem veku«, se pravi predvsem o *Rateškem in Stiškem rokopisu*, pa o ljudskih poznosrednjeveških romancah (*Pegam in Lambergar, romance o kralju Matjažu*), tlačanskih baladah in podobnem.

Novo in hvale vredno v tem poizkusu prevrednotenja srednjeveškega slovstva je predvsem spoznanje, da je slovensko ljudsko slovstvo po svojem historičnem izvoru in pomenu del srednjeveškega slovstva in v njegovih mejah historično utemeljeno; zato mu gre mesto ob vzporednem razvoju srednjeveške cerkvene književnosti. Od tod sledi vzporedno obravnavanje obojega, vendar v sklopu enotno pojmovanega toka srednjeveškega slovstva. Ta vzporedna obravnava se za cerkveno pismenstvo ravna po znanih modelih, za ljudsko slovstvo pa sledi zgodovinskorazvojni črti, ki jo je izdelal Ivan Grafenauer v razpravi »Narodno pesništvo«, kjer je že podrobno nakazal stopnje v razvoju ljudskega slovstva od slovenske naselitve naprej.⁹ Po Grafenauerju je v glavnem povzeto tudi merilo za časovno razdelitev ljudskega slovstva po obdobjih zgodnjega, visokega in poznega srednjega veka. Pravzaprav gre za tri različna merila: najprej za primerjalnozgodovinsko upoštevanje slovstvenih motivov, ki so prišli v naše ljudsko slovstvo iz drugih evropskih literatur (*Lepa Vida, Mlada Zora, Rošlin in Verjanko*); nato za mitološki vidik, ki išče v ljudskih pesmih ostanke praslovenskega in praslovenskega bajeslovja (*Trdoglav in Marjetica, Kresnice*); nazadnje pa še za sociološki vidik, ki določa starost ljudskih pesmi iz sestavin socialnega življenja, ki so se ohranile v njihovi motiviki (*Desetnica, Gospod Baroda*).

Ob razumni izvedbi spodbud, ki prihajajo v sodobno slovstveno zgodovino predvsem iz del Ivana Grafenauerja, pa ni mogoče spregledati strani, ki so ostale v *Slovenskem slovstvu*, kolikor obravnava srednjeveško slovstvo, problemsko odprte. Tu je misliti predvsem na razdelitev obravnavanega gradiva na posamezna obdobja in na njihovo poimenovanje. Pisec knjige za celotno obdobje ne uporablja oznake srednji vek ali srednjeveško slovstvo, ampak obsežnejši opisni naslov »Zgodovina ustnega in pismenega jezikovnega ustvarjanja v času onemogočene državne integracije Slovencev«. Dobesedno je ta čas trajal seveda vse do 20. st., zato ni videti razlogov, zakaj naj bi bil primeren sinonim samo za slovenski srednji vek. Poleg tega se zastavlja še vprašanje, zakaj naj bi vanj spadalo tudi »predkrščansko ljudsko pesništvo«, kot se v knjigi imenuje prvo poglavje tega obdobja, saj je bilo to pesništvo last časa, ko državna integracija še ni bila onemogočena, ker je sploh še ni moglo biti ali pa so nastajali šele zametki zanjo. Grafenauer ima za to, prvo obdobje slovenskega slovstva, ki pravzaprav še ne spada v srednji vek, pravilnejšo oznako »praslovenska in praslovenska doba«. Še pravilneje bi bilo nemara govoriti kar samo o praslovenski dobi in jo po dognanjih sodobnih slovenskih zgodovinarjev omejiti z zaokroženima letnicama 550 in 750. Problematičen je seveda že tudi izraz »ljudsko pesništvo«

⁹ Ivan Grafenauer, *Narodno pesništvo* (Naravoslovje Slovencev, II. del, str. 30—46).

za to pedsrednjeveško obdobje slovstva v slovenskem jeziku. V nasprotju z ljudskim pesništvo, ki se v pravem pomenu besede pojavi pač šele v srednjem veku, ko nastane ljudstvo v današnjem pomenu kot poseben sklop nižjih socialnih plasti zunaj višjih fevdalnih stanov, bi morali za praslovensko dobo govoriti o prvotnem pesništvu, ki se je po vsebini in obliki bistveno razlikovalo od ljudskega pesništva srednjega veka. Nato pa bi bilo namesto o »začetkih krščanskega pismenstva v slovenskem jeziku« in o »nadalnji usodi ustnega pesništva« morda bolje z večjo historično določnostjo razpravljati o cerkvenem in ljudskem slovstvu v zgodnjem in visokem srednjem veku, pri čemer bi se najbrž pokazalo, da spada večina ljudskih balad, in sicer predvsem najboljših, šele v visoki srednji vek, ki bi ga po merilih evropskega zgodovinopisja morali šteti od konca 11. do začetka 14. st. ali pa ga premakniti spričo posebnih slovenskih razmer za petdeset do sto let naprej (od 1200 do 1400). Tu bi bilo pripomniti zoper Grafenauerja, da tudi takšnih pesmi, katerih posamezni motivni in idejni elementi segajo na videz v praslovensko dobo (*Desetnica, Gospod Baroda, Trdoglav in Marjetica*), pač ne bo mogoče šteti v zgodnji srednji vek, saj je njihova celotna vsebinska in formalna struktura nastala lahko šele v visokem srednjem veku. Prav tako bi bilo namesto izraza ustno pesništvo za ves ta čas uporabljati pojem ljudsko pesništvo, da bi se s tem poudarila razlika s prvotnim pesništvom praslovenske dobe, pa tudi s cerkvenim pesništvom, ki je bilo prav tako večidel ustno. Upravičeno pa se zdi, kot dela pisec *Slovenskega slovstva*, govoriti o zadnjem obdobju srednjeveškega slovstva kot o poznem srednjem veku (najbolje zaokroženo pač od 1400 do 1550), saj spadajo vanj poznosrednjeveške romane o Pegamu in Lambergarju, kralju Matjažu in Turkih, ki se tako izrazito ločijo od visokosrednjeveških balad, da bi bilo slovstvenozgodovinsko nujno spregovoriti že kaj več o idejnih, estetskih in celó historičnosocialnih razločkih med obema zvrstema naše srednjeveške poezije.

Druga problemska stran Slodnjakovega prevrednotenja srednjeveškega slovstva je obseg obravnavanega gradiva. V obravnavi cerkvenega slovstva se po tradiciji še zmeraj preveč omejuje na zapisane spomenike, prav nič pa ne upošteva ustnega slovstva, tj. cerkvenih pesmi. Predvsem pa obravnavi ljudskega slovstva še zmeraj ne daje zadostnega poudarka tako v primerjavi s cerkvenimi zapiski kot tudi v okviru celotnega slovenskega slovstvenega razvoja. Cerkveno slovstvo obsega v primeri z ljudskim pesništvom večji del prostora, čeprav je iz načina obravnave seveda že dodobra vidno, da so resnično ustvarjalne težnje naše srednjeveške besedne umetnosti živele predvsem v ljudskem slovstvu, kot je ugotovil že eden od piscev »Pismenstva« v slovstveni zgodovini Slovenske matice. S tega stališča je srednjeveško ljudsko slovstvo v Slodnjakovem *Slovenskem slovstvu* še zmeraj preskopo obravnavano, zlasti če upoštevamo, da je celotni srednjeveški književnosti odmerjeno komaj nekaj več kot deset strani — če odštejemo razpravljanje o latinskem in nemškem srednjeveškem slovstvu na slovenskih tleh; in to v knjigi, ki razpravlja o celotnem slovenskem slovstvu na nekaj več kot petsto petdesetih straneh. Nesomernost je še bolj jasna, če pomislimo, da je protestantski in baročni književnosti posvečenih vsaki prav tako po deset strani, čeprav sta za celoten slovenski duhovni in slovstveno ustvarjalni razmah najbrž manj pomembni od ljudskega slovstva v srednjem veku.

Po vsem tem bo najbrž upravičena sodba, da je poizkus prevrednotenja srednjeveškega slovstva v Slodnjakovem *Slovenskem slovstvu* zasnovan sicer razumno in s sodobnejših stališč, kot jih je poznala starejša literarna zgodovina, da pa je izvedba te zasnove pod težo nekaterih tradicionalnih gledišč ostala tu in tam nedosledna, po obsegu in terminologiji pa pomanjkljiva.¹⁰

Zato je tem bolj zanimivo, kako se je podobno prizadevanje posrečilo v drugih dveh slovstvenozgodovinskih delih iz zadnjega časa, v prvem delu *Zgodovine slovenskega slovstva* izpod peresa Jožeta Pogačnika in v zborniku razprav *Freisinger Denkmäler*. Obe knjigi sta med sabo vsebinsko in avtorsko povezani. V nemško napisani knjigi o *Brižinskih spomenikih* je teža celote sicer na razpravi Rudolfa Kolariča »Sprachliche Analyse«, kjer je podrobno razložena nova teorija o nastanku predlog za prve ohranjene cerkvenoslovstvene zapiske v slovenščini; razprava se sklene s tezo, da so predloge nastale že pred letom 750, v območju Primorske in Posočja, pod nadoblastjo Bizanca in njegovih verskih vplivov. To razlago je z zgodovinskega stališča precej odklonilno ocenil strokovnjak za slovensko cerkveno zgodovino Maks Miklavčič, jezikoslovna stran pa še čaka, da jo kritično pregleda lingvistična stroka.¹¹ O njeni splošni zanimivosti seveda ni dvomiti. Vendar pa Kolaričeva razprava, naj jo z njenimi izsledki vred sprejmemo ali zavrremo, sama na sebi še ne spreminja kaj prida podobe slovenskega srednjeveškega slovstva, saj se omejuje na eno od močno specialnih vprašanj te književnosti. Pač pa obeta tradicionalno pojmovanemu srednjeveškemu slovstvu spremeniti obseg, ugled in ceno druga, prav tako precej obsežna razprava, objavljena v isti knjigi. To je Jožeta Pogačnika prispevek z naslovom »Kompositorische und stilistische Besonderheiten der Freisinger Denkmäler«. To je pravzaprav nadaljevanje in povzetek razprav, ki jih je pisec že pred tem posvetil *Brižinskim spomenikom*. S to razpravo se pa omenjena knjiga že tudi tesneje povezuje s prvim delom Pogačnikove *Zgodovine slovenskega slovstva*, saj je tu v skoraj nespremenjeni obliki vključena v avtorjevo obravnavo srednjeveškega slovstva, tako da sestavlja posebno poglavje celote. Prav zato je mogoče o nji soditi kar v pregledu poglavij, ki so v Pogačnikovi slovstveni zgodovini posvečena slovenskemu srednjeveškemu slovstvu.

Že na prvi pogled je čisto jasno vidna piščeva volja prevrednotiti slovenski srednji vek in mu dati nov, s stališča tradicionalne slovstvene zgodovine komaj sluten poudarek. Svoji obravnavi je dal naslov »Slovstvo v srednjem veku«, s čimer je pač želel čimbolj razločno pokazati, da pojmuje celotno slovstvo te dobe kot eno samo, zaokroženo, po svojih bistvenih slovstvenih značilnosti pomembno enoto. Obravnava obsega okrog peti-osemdeset strani, torej več, kot jih je v knjigi posvečeno »Slovstvu v dobi

¹⁰ Samo mimogrede je mogoče opozoriti na nekatere teze, ki segajo že v podrobnosti Slodnjakove obravnave, a se zdijo pomembne, med njimi zlasti teza o morebitnem obstoju slovenskih igrcev (jongleurjev, špilmanov). Čeprav je najbrž ne bo mogoče empirično izpričati, vendarle odpira vprašanje o bolj stvarni sociološki presoji temeljev ljudskega pesništva v srednjem veku, saj se ni več mogoče zadovoljiti s splošno abstrakcijo »ljudstvo«, s katero je romantično zgodovinopisje razlagalo njegov izvor.

¹¹ Maks Miklavčič, Trofenikove publikacije s področja naše kulture in zgodovine (Bogoslovni vestnik, leto XXVIII, zv. 3-4, str. 274—287).

reformacije in protireformacije« ali pa »Slovstvu v dobi manirizma in baroka«, kot imenuje pisec ustrezna obdobja.

O avtorjevem splošnem stališču do srednjega veka torej ne more biti dvoma. Podrobnejši pregled seveda takoj nato že tudi pokaže, da se njegov poizkus prevrednotenja srednjega veka bistveno razločuje od tistega v Slodnjakovem *Slovenskem slovstvu*. Svoj poizkus je Pogačnik izvedel v dveh zaokroženih obravnavah. V prvi, pod naslovom »Čas in prostor«, je govor o splošnih sestavinah srednjeveškega slovstva in sploh kulture na slovenskih tleh; v drugem, ki je naslovljen »Beseda in ustvarjalec«, pa piše še posebej o *Brižinskih spomenikih*, o *Rateškem* in *Stiškem rokopisu*, o katerih je na začetku rečeno, da »imajo ob kulturnozgodovinskem vsi tudi kar precejšen oblikovalno-stilističen pomen.«¹² Kar pade ob podrobnejšem premisleku v oči, je dejstvo, da srednjeveškemu ljudskemu slovstvu v prvi polovici obravnave posveča razmeroma majhno pozornost, in sicer ga pisec obravnava v glavnem samo na približno štirih straneh v poglavju pod naslovom »Tipološki razvoj v tradicionalnem slovstvu«, mimogrede pa še v poglavju o zgradbi srednjeveškega verza. V drugih poglavjih, na primer v »Tipologiji stilnih pripomočkov«, se misli bolj ali manj samó na srednjeveško cerkveno slovstvo. V skladu s takšnim glediščem v drugi polovici obravnave pod naslovom »Beseda in ustvarjalci« ne govori o besedilih ljudskega pesništva v srednjem veku, niti ne o najpomembnejših, čeprav bi prav tu upravičeno pričakovali njihovo podrobno historično, idejno ali estetsko razčlenbo, ampak samo o zapisih cerkvenih tekstov; pa še to samo o tradicionalno znanih rokopisih, ne pa o cerkvenih pesmih, ki jih je novejše raziskovanje potisnilo močno v ospredje srednjeveškega cerkvenega slovstva.

Vse to dovolj določno kaže, da je izhodišče, s katerega poskuša Pogačnikova *Zgodovina slovenskega slovstva* prevrednotiti slovenski srednji vek, ostalo po svojem bistvu tradicionalno, in to precej bolj kot v Slodnjakovem *Slovenskem slovstvu*. Srednjeveško slovstvo je piscu knjige bolj ali manj samó cerkveno slovstvo, omejeno na znano zaporedje ohranjenih rokopisov. Ljudsko slovstvo v tako začrtanem okviru seveda ne more imeti pravega mesta niti globlje utemeljenega pomena. Da je tako, odkriva že piščeva uvodna beseda, s katero poizkuša določiti bistvene poteze slovenskega slovstva v srednjem veku in še v naslednjih stoletjih, ko je v zapisani besedi prevladovala cerkvena književnost: »Človek v življenju in zgodovini tega časa ni nastopal kot absoluten in svoboden subjekt. Bil je creatura Dei, kakor je bilo vse, kar je bilo zunaj njegove individualitete, tudi ustvarjeno po Bogu. Človek je bil zavezan Bogu in po njem vsemu stvarstvu . . . Vse, kar se je dogajalo na področju zgodovine, se je torej dogajalo v ustvarjenem svetu. Funkcija slovstva ni bila, da izraža individualno izkušnjo. Če je ustvarjalec govoril o sebi, je bilo to samo sredstvo, s katerim je izrekal določeno imanentno in idealno kategorijo . . .«¹³ Zaradi vsega tega se zdi piscu, da je to slovstvo izražalo »esencialno vizijo sveta«, ne pa »eksencialno«. Tudi če imamo našete oznake za historično zanesljive in filozofsko prav povedane, ne morejo obveljati za srednjeveško ljudsko slovstvo, ampak samó za cerkvene tekste. O junakih *Rošina* in *Verjanka* bi bilo pač nesmiselno trditi, da so ali niso absolutni in svobodni subjekti, ali pa po-

¹² Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* I, str. 59.

¹³ N. m., str. 5.

udarjati, da so »creatura Dei«; ali pa o romancah o kralju Matjažu ugotavljati, da se dogajajo v »ustvarjenem svetu«, ali za srednjeveško ljudsko slovstvo nasploh reči, da izraža »esencialno vizijo sveta«, ko je na prvi pogled jasno, da ta vizija ni nič bolj in nič manj esencialna od nekaterih vizij poznejše slovenske poezije.

Še bolj je omejenost piščeve predstave o srednjeveškem slovstvu zgolj na cerkveno književnost vidna iz tele splošne opredelitve srednjeveške slovstvene estetike: »Temelji estetike v slovenskem srednjem veku pa se dajo omejiti na naslednje postavke: beg iz subjektivne svobode v objektivno vezanost, prestop iz racionalnosti v iskanje iracionalnih pomenov, prehod iz filozofije zavesti v človekovo ontologijo, in zanemarjanje imanence v prid transcendentalnemu vprašanju. Zato to slovstvo ni poseglo po resničnem svetu ter človeku v času in prostoru, marveč je ostalo tipizirano, dajalo je universaliae namesto resničnih predmetov in stvari.«¹⁴ Vse to seveda ne more veljati za estetiko ljudskega slovstva v srednjem veku, kjer se ves čas pojavljata resničen svet in človek v času in prostoru, ne pa morda nekakšne sholastične »universaliae«, ampak kvečjemu za cerkveno slovstvo, s pridržkom seveda, da je avtor pravilno razumel njegove duhovne in slogovne značilnosti.

Glavna značilnost piščevega prevrednotenja srednjeveškega slovstva je torej spregled ljudskega slovstva, kot da je nepomembno za slovenskega duha in umetnostno ustvarjalnost v tej dobi; nato pa postavljanje vse teže na cerkveno slovstvo, predvsem na *Brižinske spomenike* in na *Stiški rokopis*. S pomočjo obeh želi povzdigniti srednjeveškemu slovstvu pomen in ceno; to pa tako, da v teh besedilih odkriva kar se da pomembne duhovne in celó estetske vrednote. S kakšnim uspehom, je na tem mestu mogoče razmisliti samo na kratko.

Prvo sredstvo, ki naj bi srednjeveškemu cerkvenemu slovstvu na slovenskih tleh dalo večjo ceno, je najti v naštetih stavkih, kjer avtor gradi nekakšno estetiko slovenskega srednjeveškega duha. Priznati moramo seveda, da se zdijo posamezni elementi te estetike po svoji formulaciji ali slabo razumljivi ali pa takšni, da spadajo vse kam drugam kot pa v srednjeveškega duha. Srednji vek je nekaj historično konkretnega, kategorije, s katerimi označuje pisec njegovo estetiko, so pa tako splošne in abstraktne, da spadajo tudi v vsako drugo dobo; ne vemo, kaj naj konkretno pomenijo prav za srednji vek. Kaj naj bi bila v srednjem veku »subjektivna svoboda« in kaj »racionalnost«? Kje naj v srednjem veku iščemo »iskanje iracionalnih pomenov«? Kaj naj bo v srednjem veku »filozofija zavesti« in kaj »človekova ontologija«? V najboljšem primeru je uporaba teh in podobnih oznak za srednjeveškega duha historično in filozofsko popolnoma nejasna. Predvsem pa seveda te oznake niti same na sebi niti v svoji sestavi niso in ne morejo biti elementi kake estetike, saj nimajo na sebi prav ničesar specifično estetskega; to spoznamo ob preprostem dejstvu, da lahko veljajo za katerokoli področje duhovnega življenja, za filozofijo, moralo in sploh ideologijo. Že v osnovi piščevega razmišljanja je torej nekakšna miselna zmota.

Drugo sredstvo, s katerim bi pisec rad dal srednjeveškemu cerkvenemu slovstvu večji pomen, je ta, da išče in najde v njem stilna obdobja, podobna

¹⁴ N. m., str. 37.

tistim v umetnostni zgodovini. Ker je umetnostna zgodovina odkrila v likovni umetnosti slovenskega srednjega veka predromansko, romansko in gotško slogovno stopnjo, dela to pisec *Zgodovine slovenskega slovstva* tudi za cerkveno slovstvo te dobe. V nadaljevanju svoje opredelitve srednjeveške slovstvene estetike namreč pravi: »Kljub temu je (to slovstvo) ustvarilo dve svetovno nazorsko in slogovno dovolj jasni umetnostni formaciji — romaniko in gotiko. Ločnica med njima je prehod 12. v 13. stoletje, skrajna meja pa druga polovica 15. stoletja, ko se tudi na Slovenskem vse bolj čutijo odmevi humanizma.«¹⁵ Vendar po tej ugotovitvi in kratki oznaki obeh slogov ni v knjigi več jasnih tez o romaniki in gotiki v slovenskem srednjeveškem slovstvu. Po logiki citiranih stavkov bi morali v romaniko postaviti *Brižinske spomenike*, saj drugih besedil iz zgodnjega srednjega veka na Slovenskem ni. In res se zdi, da se pisec nagiba k tej možnosti, ko piše ob *Stiškem rokopisu* tole: »Zato je vsebinski svet stiške confessio generalis manj doktrinaren in bolj človeški v primeri s strogostjo tekstov, ki so nastali v romaniki.«¹⁶ Če misli pisec tu na *Brižinske spomenike*, jih s tem postavlja v romaniki slog. Toda kaj takega se ne ujema z zgodovino, saj je jasno, da so predloge *Brižinskih spomenikov* nastale že za karolinške renesanse ali že prej in kvečjemu za otonske umetnosti, vsekakor pa v predromanski dobi. In tako je njihov slogovni značaj, če že prenašamo nanje umetnostnozgodovinske pojme, več kot dvomljiv. Razumljivo je, da ob *Rateškem rokopisu* ne romanika ne gotika nimata kaj početi, ker sta očenaš in apostolska vera iz čisto drugih dob. Pač pa se zdi, da postavlja pisec v gotiko zares določno *Stiški rokopis*. O stiški splošni spovedi namreč pravi: »V religiozni vsebini se torej spajata gotski misticizem in gotska emocionalnost.«¹⁷ Malo prej pa trdi, da je v obrazcu »čutiti mistični individualizem, ki omogoča in določa zanimanje za človekovo notranjost.«¹⁸ Žal pravi v svoji končni oznaki *Stiškega rokopisa* prav nasprotno: »Negacijo materialne čutnosti in osebne individualnosti spremlja poudarjanje duhovnosti in tistih potez, ki so protiindividualistične.«¹⁹ Gotika *Stiškega rokopisa* je po vsem tem več kot dvomljiva, saj si še pisec sam ni čisto na jasnem, kaj je potrebno videti v obravnavanih besedilih. Da so jih zapisali v dobi gotike, je nedvomno, toda zato še niso gotske. Poleg tega bi bilo potrebno šele vedeti, kaj je gotski misticizem, kaj emocionalizem in celó individualizem, da bi jih lahko našli v vrsticah skromnih molitvenih obrazcev. Stilne kategorije seveda ti pojmi nikakor niso, ampak kvečjemu zelo splošni in abstraktni vsebinski korelati za estetske elemente, ki naj bi jim bili prirejani. Toda teh piščeva razčlemba ni izkazala.

Tretje sredstvo za duhovno in estetsko povzdigo srednjeveškega cerkvenega slovstva je piscu slogovna razčlemba besedil. To opravi najboljše in najuspešnejše ob *Brižinskih spomenikih*, zlasti ob pridigi o grehu in pokori. Tu najde »osno-simetrično kompozicijo« in pa »izredno preišljen simbolični kompozicijski princip, ki je zasnovan na teocentrični logiki«; nadalje še »težnjo po popolni somernosti, ki izvira iz idealističnega nazora o svetu, po katerem so vsi naravni pojavi izraz nadzemeljskih idej«; poleg tega »for-

¹⁵ N. m., str. 37.

¹⁶ N. m., str. 83.

¹⁷ N. m., str. 84.

¹⁸ N. m., str. 83.

¹⁹ N. m., str. 88—89.

malno tektoniko, ki je dosledno simetrična in strogo zaprta«. Zdi se mu, da je ustvarjavec pridige o grehu in pokori svoje besedilo »individualno obarval in subjektivno niansiral«; na koncu pa sklepa, »kako umetniško ustrezno je v Adhortaciji izvedena harmonija med vsebino in obliko«. Svoje ugotovitve o *Brižinskih spomenikih* zaokroži v sklep: »V njih so združene literarne prvine domače (slovanske) slovstvene kontinuitete z antičnimi in srednjeveškimi. Adhortatio ad poenitentiam pa je maksimalno umetniško posrečena sinteza ne le po genetičnih prvinah, ki so njeni konstitutivni deli, marveč tudi kot izvirna kompozicijska in stilna struktura.«²⁰ Temu primerno prav na koncu še enkrat pribije: »Brižinski spomeniki so času ustrezno samostojno literarno delo, ki je prevzelo kvalitetne vplive izročila (slovanstvo, antika) ter jih ustvarjalno preobrazilo v skladu z zahtevami srednjega veka.«²¹

Ob takšni razčlembi *Brižinskih spomenikov*, ki po svoji tehnični izvedbi in ciljnih močno spominja na nekdanje Žigonove analize slovstvenih umetnin, vendarle najbrž ne bo mogoče kar tako mimo treh pomembnejših dejstev, katerih teža je takšna, da močno omejujejo vsakršne pretirane sodbe o ustvarjalnem, estetskem ali celo umetniškem pomenu prvih zapiskov v slovenskem jeziku. Najprej gre za dejstvo, da *Brižinski spomeniki* z *Rateškim* in *Stiškim rokopisom* vred nikakor niso umetniška dela v pravem pomenu, se pravi umetniške strukture s tako imenovano »estetsko« funkcionalnostjo, ki je bistvo njihovega učinkovanja, ampak izrazita ideološka besedila za uporabne namene; ob njih lahko o »estetskem« razpravljamo samo v pomenu zunanje formalne strukture, nemogoče pa jih je spravljati v zvezo z umetniškim, zlasti ne z umetništvom kot posebnim razmerjem med vsebino in obliko umetnostne strukture. Drugo dejstvo, ki ga je prav tako potrebno upoštevati, da ne bi zašli v nestvarna pretiravanja, je seveda to, da vsa ta dela niso izvirna, ampak samo prevodi ali v najboljšem primeru po duhu in veri čimbolj zveste predelave latinskih ali nemških izvirkov; o deležu predelovanja lahko samo ugibamo, vendar najbrž ni bil prevelik, poleg tega pa morda odvisen od okoliščine, da so bili avtorji teh prevodov in predelav večinoma pač tuji duhovniki, večji slovenskega jezika, tako da ni mogoče kar na slepo slutiti za temi besedili nekakšne ustvarjalne osebnosti, rastoče iz slovenskega življenja in duha. Nazadnje pa ni mogoče še mimo dejstva, da bo ob piščeve vtise o umetelni zgradbi, premišljeni in že kar »osno-simetrični« kompoziciji *Brižinskih spomenikov* ter drugih znamenjih njihove estetske odličnosti treba postaviti z enako upravičenostjo vtis, ki ga dobi ob pozornem branju teh besedil estetsko dovteten in s stilnotipološkimi predstavami neobremenjen bravec; vtis, ki ga je Franc Grivec izrazil z mnenjem, da na primer pridiga o grehu in pokori ni brez trdot in vrzeli, a se ga dá še razširiti v opozorilo, da tudi ta pridiga kljub lepemu slovesnemu slogu, ki je seveda prišel s svojimi stilnimi sredstvi vred v slovenščino iz izvirkov in ni kaka izvirna estetska storitev, vendarle zapušča vtis mehanično, ne pa po skrbnem logičnem in estetskem premisleku sestavljenega besedila; posamezni členi celote bi bili lahko tudi drugače postavljeni, celota pa zašnovana bolj smotrno, smiselno in tudi estetsko učinkovito. Od tod je mogoče formulirati misel, da so ta besedila vendarle samo

²⁰ N. m., str. 80.

²¹ N. m., str. 81.

posledica zelo mehaničnega, sprotnega prevajanja in predelovanja, ali pa da je oblika, v kateri so se ohranila, samo okrnjen in okrušen ostanek nečesa prvotnega. Tega vtisa razčlemba v Pogačnikovi *Zgodovini slovenskega slovstva* kljub naporu dokazati nekaj nedokazljivega ne more kar tako ovreči. Še manj seveda lahko kaj takega doseže piščev umetno skovani teorem, po katerem so *Brižinski spomeniki* »izoblikovani po umetnostnih načelih: a) samostojnega delovanja, b) kompozicijske kontrole, c) oblikovne diferenciacije, č) tematičnega variiranja, d) optimalne različnosti, e) univerzalnosti.«²² Najbrž ni potrebna pripomba, da naštetih elementi sami na sebi še niso nobena umetnostna načela, ampak samo najsplošnejše abstrakcije.

Ti in drugi razlogi so najbrž več kot dovolj za spoznanje, da prevrednotenja slovenskega srednjeveškega slovstva zares ni mogoče graditi na pretirani, če že ne kar preočitno nestvarni oceni duhovnega in estetskega pomena ohranjenih zapiskov takratnega cerkvenega slovstva. Ne da bi jim odrekli kulturnozgodovinski, pa tudi stilni in estetski pomen, kolikor ga dejansko imajo, se vendarle zdi, da bo takšno prevrednotenje lahko razumno samo tedaj, če bomo ob cerkvenem slovstvu upoštevali predvsem razvoj in pomen ljudskega slovstva v srednjem veku, saj se prav v njegovih motivih, idejah in slogu kaže ustvarjalna duhovna, estetska in v pravem pomenu besede umetniška sila slovenstva, kolikor se je lahko razvila v srednjeveški dobi, od tod pa z nekaterimi značilnimi elementi svojega humanizma, fatalizma in lirične subjektivnosti segla tudi v slovensko slovstvo novega veka ter ga v marsičem zaznamovala do današnjih dni. Morda bi se s tega stališča šele zares odkrilo, kako močno je struktura slovenske umetnosti zakoreninjena v elementih, nastalih že v srednjem veku.

²² N. m., str. 81.

DRAGOTIN CVETKO: ZGODOVINA SLOVENSKE GLASBE IN NEKATERA VPRAŠANJA SLOVENSKEGA GLASBENEGA ZGODOVINOSLOVJA

Rafael Ajlec

Dragotin Cvetko je objavil tri opise celotne glasbene Zgodovine Slovencev v posebnih knjigah. Zakaj se je pri prvi teh izdaj, *Zgodovini glasbene umetnosti na Slovenskem* (I—III, 1958—60; v nadaljevanju: *Zgodovina*) odločil v naslovu za političnogeografsko in ne etnično določitev predmeta, ni pojasnil, očitno pa je izhajal iz nazora, da smo bili Slovenci dolga stoletja le gostitelji tuje umetnosti na svojih tleh, sami pa brez svoje lastne umetne glasbe. S tega stališča je izbrani naslov prilagojen snovnemu okviru, z druge strani pa ga le utesnjuje, saj obravnava knjiga tudi slovensko glasbeno emigracijo.